

Borchuk Stepan. Displaying and Evaluations of the Ems Decree of 1876 in the in Ukrainian Encyclopedias. Reasons for publication, content and historical significance of the Ems edict 1876, which described in Ukrainian encyclopedias, were analyzed. Author considered three encyclopedias completed projects with inherently very different methodological and historiographical approaches – «Encyclopedia of Ukrainian», «Ukrainian Soviet Encyclopedia» and «Encyclopedia of History of Ukraine». Comparative analysis of relevant articles revealed that more fully Ems act has described in the «Encyclopedia of History of Ukraine». But some aspects of this issue should be revisited and taken into account when creating the next encyclopedias.

Key words: Ems decree, anti-Ukrainian policy, Ukrainian encyclopedias, «Encyclopedia of Ukrainian», «Ukrainian Soviet Encyclopedia», «Encyclopedia of History of Ukraine».

Статтю подано до редколегії
22.04.2017 р.

УДК 82.161.2'04.09-05

Ігор Коляда

Іван Нечуй-Левицький та Пантелеймон Куліш: до історії творчих взаємин

У статті здійснено спробу з нових методологічних підходів, у контексті біографістики та просопографії висвітлити історію творчих взаємин Івана Нечуя-Левицького й Пантелеймона Куліша; розкрити роль останнього в процесі становлення Івана Семеновича як митця, виділивши основні аспекти їхньої співпраці. Окреслено коло наукових і літературних інтересів обох митців, а також проаналізовано розбіжність у поглядах на історичні теми, мовне питання. Важливе місце посідає аналіз епістолярної спадщини письменників при уточненні фактів їхніх біографій.

Ключові слова: українське національне відродження, просопографія, націотворення, українська національно свідомість інтелігенція, духовні цінності, національний ідеал.

Постановка наукової проблеми та її значення. У період зростання суспільного інтересу до історичного минулого нашого народу, його культурної спадщини відкриваються нові можливості соціально-моральних й естетичних пошуків ідеалів та духовних цінностей, які б сприяли формуванню національної свідомості молодого покоління українців. В умовах суспільних трансформацій, що переживає нинішнє українське суспільство, з утратою значень ідеалів радянського минулого та необхідності витворення нових суспільних цінностей виникає необхідність із нових методологічних позицій і підходів оцінити роль та значення національно-культурної діяльності української національно свідомої інтелігенції другої половини XIX – поч. XX ст. У цьому контексті *актуальним* є дослідження й висвітлення творчих взаємин двох провідних діячів українського національного відродження другої половини XIX – поч. XX ст. Івана Семеновича Нечуя-Левицького та Пантелеймона Олександровича Куліша.

Мета нашого дослідження полягає в спробі з нових методологічних підходів, у контексті біографістики й просопографії дослідити історію творчих взаємин І. Нечуя-Левицького та П. Куліша, розкрити роль останнього в процесі становлення Івана Семеновича як митця, виділивши основні аспекти їхньої співпраці.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми творчих взаємин І. Нечуя-Левицького та П. Куліша висвітлено в дослідженнях М. Возняка [2], Є. Нахліка [5], М. Тарнавського [8], С. Хавруся [10].

Наукова новизна нашого дослідження полягає в спробі висвітлення історії творчих взаємин І. Нечуя-Левицького та П. Куліша як представників кола української національно свідомої інтелігенції періоду національно-культурного відродження в контексті просопографічного аналізу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сучасні дослідники підкреслюють значний вплив на становлення поглядів І. Нечуя-Левицького одного з провідників національного руху – Пантелеймона Олександровича Куліша. Сучасний нечужовознавець О. Федорук зазначає: «Україноцентричний, збудований на підвалинах народознавства й етнографізму,

світогляд І. Нечуя-Левицького – письменника, мовознавця, критика значною мірою формувався саме під впливом П. Куліша [9, с. 283]».

П. Куліш був особисто знайомий із батьком І. Нечуя-Левицького – Семеном Степановичем, який співпрацював із ним над вивченням фольклору. Український радянський дослідник О. Дей знайшов унікальний запис весільного обряду 1845 р., зроблений Семеном Левицьким. Цей запис О. Бодянському, як зазначає дослідник, передав П. Куліш. Опис весільного обряду Пантелеймон Олександрович особисто отримав від автора – С. Левицького, із яким познайомився під час своїх мандрівок Київщиною. У редакційній примітці до оповідання «Данила Медовника, що прозивають Погонцем» (тобто В. Коховського) «Пан Комарчук», у № 3 журналу «Правда» за 1870 р. П. Куліш свідчив: «Колись давно п. Куліш, їздивши й ходивши пішки по Київщині, спізнався із розумним одним попом сільським. Опісля той піп збирав для п. Куліша між народом пісні, приказки, перекази і т. ін. та й давав переписувати малому синкові, щоб посилати через пошту. Оцей же то синок, набравшись у народу смаку словесного, об'явивсь тепер славним Нечуєм» [3, с. 86].

Про обставини особистого знайомства І. Левицького з П. Кулішем у 1868 р. відомо зі статті В. Шенрока «П. А. Кулиш: Биограф. Очерк» (журнал «Кіевская старина» (№ 7–8, 1901 р.)). Їхнє особисте знайомство відбулося наприкінці 1867 р. «Узнав, что Кулиш и Белозерский состоят на службе в Варшаве, я отправился в Варшаву и представил Кулишу одно из первых моих произведений для просмотра и для передачи в Галицию, в редакцию малорусского журнала “Правда”. Кулиш в это время потерял место директора духовных дел и состоялъ членом комиссии по переводу польских законов. Он получал жалование в 1500 р. (...). Я нашел его в небольшой, но очень опрятной квартирке. Ему в то время было не более 45 лет. С виду он бил молод, с блестящими острыми глазами, но страдал кашлем и жаловался на болезнь груди (...). Две зимы с ряду он проживал в Венеции, а лето проводил в Вене, занимаясь переводом Нового Завета с еврейского языка на украинский. На столе лежала стопа исписанных листов перевода, которым он, по словам его жены, добрейшей Александры Михайловны, занимался аккуратно каждый день. Зашла речь о пророчествах, о лице Иисуса Христа. Я полюбостытствовал прочесть эти места, чтобы убедиться, не сделано-ли какого-нибудь искажения в пророчествах Даниила о седмицах, в пророчествах Исаии, Знахари и проч., тем более что Кулиш перевел эти места стихами, как они написаны стихами в еврейском оригинале. Я начал пере-листывать рукопись, отыскивая эти места. – «Навіщо ви шукаєте? Я вам і так їх прочитаю», – сказав Кулиш и прочитал мне на память все пророчества в стихах... Память Кулиша поразила меня. Действительно, память у него была феноменальная, как у индусов браминов...» [11, с. 78].

Про цю зустріч Іван Семенович пригадував також і в листі до О. Огоновського від 24 липня 1890 р.: «Пробуваючи в Седльці, я прочув, що в Варшаві живуть П. О. Куліш з жінкою О. М. Білозерською-Куліш (Ганна Барвінок) та В. М. Білозерський. Я побував у їх і познайомився з ними. Ця знайомість дала мені моральної сили на чужині: мені було з ким душу одвести. В той час на вакації я вибирався на мандрівку по Росії[ї], в Вільну, Ригу, Петербург та Москву. Куліш казав мені зайти в Петербурзі до Н. І. Костомарова, взяти в нього рукопис “Первый период казачества” і привезти йому. Я побував тоді у Костомарова і познайомився з ним. (Ця стаття п. Куліша потім була напечатана в “Правді” в українському перекладі). За границею я був на другий рік після першої мандрівки і хотів прямувати з Відня в Італію. Я стрівся в Відні з Кулішем, котрий тоді працював з п. Пулюєм над перекладом Євангелія на український язык, і він не радив мені їхати літом в гарячий час та спеку в Італію, а лучче побувати в Швейцарії. Я поїхав в Швейцарію» [4, с. 326–327].

Про чергову зустріч із П. Кулішем у Варшаві дізнаємось із листа Івана Семеновича до М. Грушевського від 28 лютого 1902 р.: «...Якось раз, будши з одвідинами в Куліша в Варшаві, я розбалакався з ним про Шевченка і спитав в його: навіщо то Шевченко писав свої повісті по-російському? Чи він думав, що такі речі, як-от, приміром, повісті, не треба писати українською мовою, а треба доконче писати по-російській. “Де там! – казав Куліш, – Шевченко думав, що треба писати українською мовою не тільки повісті, але й усе. А писав він свої повісті для журналів, ради заробітку, бо в його засіб був малий. Писав він, як непросвічена людина, дуже поганою російською мовою, а я йому виправляв, бо без цієї поправки жоднісінький російський журнал не заходився б друкувати їх”» [4; с. 397].

Особисто познайомившись із Пантелеймоном Олександровичем та його дружиною Ганною Барвінок, захопившись ідеями національно-культурної діяльності й просвітництва рідного народу, молодий І. Нечуй вирішив спробувати себе в царині української літератури. Так розпочалися їхні творчі взаємини, які тривали впродовж наступних років.

В особі Пантелеймона Куліша молодий український прозаїк-початківець знайшов літературного наставника та редактора, який упровадив його у світ української літератури. Український радянський дослідник М. Возняк у статті «Куліш як редактор “Причепи” Левицького» звертає увагу на те, що «Першим твором Нечуя, надрукованим у «Правді» (у чч. 8–13 за 1868 р.), були «Дві московки» і їх, очевидно, передав Левицький через Куліша для «Правди»... Та Кулішеві завдячував Левицький щось більше, ніж упровадження себе в літературний світ. Доказ цього маємо в автографі Левицького першої половини «Причепи», датованому «1868 року 13-го декабря» [2, с. 2]». М. Возняк, детально аналізуючи роботу П. Куліша над повістю «Причепа», тоді ще молодого автора І. Левицького, зазначає: «А в тім Куліш до деякої міри називав Левицького, навіть, своїм учнем... Радіючи появою нового талановитого письменника, Куліш піддав “Причепу” Левицького пильній редакційній праці... В автографі Левицького справляв Куліш не тільки правопис і мову, але й перекресляв цілі речення або уступи, дописуючи замість них свої над перекресленими рядками або на крисах рукопис. Коли-ж при першому зшитті рукопису обрізано декуди його дописки, П. Куліш написав олівцем на верхній сторінці білої обкладинки, неврахованої в число нумерованих листків, із заголовком, переписаним рукою П. Куліша з відворотного боку обкладинки, де виписаний епіграф із 109 псалма, ось що: “Одрізані странички поприкладуйте и поприписуйте, що одрізано”. Далі П. Куліш подавав наголоси, яких не було в автографі, й навіть повизначував, які частини друкувати в поодиноких числах “Правди”» [2, с. 3]. Текст «Причепи» в «Правді» виказує низку відхилень від рукописного. Ще більше відрізняється текст окремого львівського видання «Повістей» Левицького: тут не тільки змінений у дечому правопис, але в кількох місцях викинено дещо з тексту. Чи це робив автор, чи П. Куліш, чи обидва в тісному порозумінні, поки що нема даних сказати про це щось певне. Рука П. Куліша й тут не виключена. «Слівце від видавництва» до тому «Повістей» написав, певно, П. Куліш, такий висновок робить М. Возняк і далі відзначає: «З того часу, як зроблено в Галичині особне видання Квітчиної повісті “Маруся”, жоден з Українських повістярів не видавав у нас особною книжкою своєї праці. Тож Галицька публіка не могла навіть добре познакомитись з прозою України, а ще менше могла вона її полюбити і на її образуватись. Іван Нечуй, оцім виданням своїх трьох повістей, перший подає нам Галичанам методу запізнатись краще з українською прозою і через те дуже заслугується перед нами. Його повістей виходить перший том. Скоро сподіватись би нам і дальших томів, наколи Галичина щиро привітає оцей гарний гостинець Українського писателя, нажившого собі через інші ще твори доброї слави у письменному кружку» [2, с. 53].

Аналізуючи творчість молодого митця, Пантелеймон Куліш відзначає новаторство І. Нечуя-Левицького, який виступив основоположником нового жанру в українській літературі: «...він перший доторкнувся життя нашого товариського та тим поклав засновки до романів соціальних» [2, с. 53].

Сучасний нечуєвознавець М. Тарнавський звертає увагу на цікавий факт, що іншому твору молодого прозаїка в П. Куліша куди менше пощастило. У листі до М. Грушевського від 29 листопада 1900 р. І. Нечуй пояснює, що подав рукопис із затримкою, бо мусив спершу зробити копію. Про те, що копії потрібні, його навчив досвід із раннім рукописом «Наймит Ярош Джеря», який украли в П. Куліша на вокзалі в Кракові [4, с. 369]. Найповніше реконструював ці події О. Федорук: на його думку, І. Нечуй передав П. Кулішеві «Яроша Джерю» у Відні не пізніше серпня 1870 р., а втрачено рукопис у грудні того самого року. Судячи з назви, ідеться про ранню редакцію «Миколи Джери» [8, с. 41]. Про цей випадок пізніше згадував сам Іван Семенович у листі до О. Кониського від 1 травня 1876 р. «В Полтаві я написав “Дві московки”, в Каліші “Рибалку”, в Седлеці “Причепу”, потім – згублену десь за границею Кулішем повість “Наймит Яріш Джеря”...» [6, с. 270].

І. Нечую-Левицькому судилося завершити задум П. Куліша – здійснити переклад українською мовою Біблії. Після смерті П. Куліша в 1897 р. І. Пулюй звернувся до І. Левицького з пропозицією продовжити переклад Біблії. І. Пулюй, як свідчить дослідник Є. Нахлік, звернувся до І. Нечуя-Левицького не випадково, оскільки «ще у Варшаві десь наприкінці 1867 у 1868 р. П. Куліш заохочував його пристати до спільної праці над перекладом Святого Письма» [5, с. 284]. Про обставини своєї роботи над перекладом Біблії Іван Семенович згадує в листі до П. Стебницького від 15 березня 1899 р.: «...сказати по правді, чи маю я або хтось інший порушувати текст перекладу без згоди з перекладчиком, само по собі, окрім тих випадків, де переклад зроблено невідповідно оригіналові? Отут і закарючка: принаймні, щодо себе, то скажу, що я б не дозволив виправляти комусь мову своїх перекладів Біблії на якийсь інший лад та спосіб... Оце тільки що скінчив переклад “Книги премудрості

Соломонової». Ну й набрався лиха! Намудрив цей Соломон – александрійський адвокат, ритор еллінський, ще й до того софіст! Ця кружанина софістики та риторства схожа на промови президентів французьких або мудро-хитрих англійських політиків, що говорять часом не те, що думають, закручують думки в пусті гучні фрази, що й сам чорт їх не розкрутить» [4, с. 357–358].

Справу перекладу завершено й у 1903 р. виходить друком україномовна Біблія. Гонорар, одержаний за переклад Біблії, І. Нечуй-Левицький передав із благодійною метою на користь убогих студентів-русинів Львівського університету, кафедру української літератури якого запропоновано очолити знаменитому авторові «Миколи Джері» і «Хмар» [10, с. 7].

Варто вказати й на той факт, що І. Левицький досить високо оцінював поетичну та драматургічну спадщину П. Куліша. У листі до М. Грушевського від 11 грудня 1900 р. І. Нечуй-Левицький дуже позитивно відгукується про такі твори П. Куліша, як «Маруся Богуславка» та «драмована трилогія» («Байда Вишневецький», «Гетьман Петро Сагайдачний» і «Цар Наливай»). Ці твори, на думку Левицького, «...мають високу поетичну вартість». Трохи згодом він, щоправда, «Царя Наливая» уважає рифмованою історією, але ж «Гетьмана Петра Сагайдачного» І. Левицький ставить «на рівні з утворами М. Лермонтова та Альфреда Мюссе» і додає: «Я розгортав Лермонтова і порівнював деякі місця з утворами Кулішевими, читаючи їх наперемінки – і поезія там і там однієї вартости... І все те виложено гарними віршами, не білими, котрих я не зношу, а через стрічку римованими...» [4, с. 371].

Український дослідник М. Антонович відзначає, що І. Нечуй-Левицький уважав П. Куліша великим авторитетом у мовних питаннях. Але з часом його оцінки кулішевих поглядів у мовному питанні визнають певних змін, вирізняючись суперечливістю та неоднозначністю. Десь від 1907 р., після десяти років по смерті П. Куліша, «І. Нечуй-Левицький набрався в крайньої нетерпимості, став дріб'язковим та сварився на ліво і на право за правописі тоді попадало вже й покійному П. Кулішеві, якщо він писав щось не так, як подобалося І. Нечуєві» [1, с. 41]. У листі до П. Стебницького від 7 лютого 1905 р. він пише: «Грінченко знов проводить ту думку, щоб зв'язати нову укр[аїнську] письменність з старою та з Кулішем, і через те треба писати – щасте, сей, мені. А Куліш мені казав, що він пише так не по-чернігівській, а щоб був зв'язок теж з старою літературою... Але так можна дійти до Максимовичевої правописі і... навіть до Нестора-літописця. А я по своїй вдачі не люблю усякого староття і маю потяг до живої сьогочасної мови» [4, с. 434]. У листі до П. Стебницького від 21 вересня 1905 р. він відзначає: «Я йду за народною живою мовою й за Шевченком, а не за чернігівцем Кулішем, та й годі» [4, с. 455]. А в листі до М. Лободовського від 29 травня 1907 р. він писав: «А ще Куліш казав мені, як я почав писати: пишть так, як говорять в вас в Канівському, Черкаському, Чигрин[ському] повітах, бо там (та й в цій половині Київщини до Таращі й Білої Церкви, додаю я) нема нічого великоруського й польського» [4, с. 471]. У статті «Українська Декадентщина» (1911 р.) І. Левицький, оцінюючи оповідання Г. Хоткевича «Як тітка майстриха глечика скидала» пише, що воно «написане гарною чистою народною мовою, якраз такою, як Гродчук (П. Куліш) писав відоме оповідання, «Сіра кобила»» [7, с. 201].

«Усе ж таки основний підхід обох митців до мови протилежний: П. Куліш архаїзує нарочито мову, а І. Нечуй виявляє часом просто революційні тенденції в пристосуванні до найновіших, часто випадкових мовних форм» [1, с. 41], – такий висновок робить сучасний дослідник М. Антонович.

Не менш критичною була оцінка Іваном Семеновичем історичних поглядів свого наставника в літературі. Зокрема, у листі до Б. Грінченка від 24 лютого 1901 р., схвально відгукуючись на задум Б. Грінченка видати альманах на пам'ятку П. Куліша («такого славного письменника»), Іван Семенович зауважував: «Тільки горенько, що це усе освічено неправдивим світлом, поглядами на українську минувшину, чисто польськими, через котрі він поставив нашу історію догори ногами, як сказав у свій час критик Карпов. Це багато попустило його твори та ще й з додатком оригінальничання та супротивності Костомарові та Шевченкові... Ось, мов, вам! Дивіться! Он якої я заспівав вам зовсім не в унісон з вами і пошкодив своїм утворам таки здорово...» [4, с. 372]. Проте цілком слушно є оцінка М. Антоновича, що І. Нечуй «Куліша як історика не зумів належно зрозуміти і оцінити. Як завзятий борець на ясно визначеному громадському фронті Нечуй-Левицький вірно йшов утвореним шляхом і приніс своєю працею багато користі Україні. Він не міг зрозуміти, що оригінальні, хоч часом підказані й особистими мотивами, концепції Куліша відкривали нові обрії, що деякі з них треба було перевірити, а навіть якщо велику частину їх варто відкинути, той це треба зробити щойно після докладного їх вивчення. Дискусія з Кулішем сприяла поглибленню історичного знання, з'ясуванню правди й кристалізації нових інтерпретацій історичного розвитку [1, с. 49].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, своєму становленню як письменника та входженню в український літературний процес другої половини ХІХ ст. Іван Нечуй-Левицький завдячує саме П. Кулішеві, який розгледів новаторські риси творчості письменника-початківця й приділяв значну увагу редагуванню перших творів І. Левицького. Проте згодом уже сформований митець показує відмінне від свого наставника власне бачення питання розвитку української мови, розробки українського правопису. Високо оцінюючи літературні таланти свого духовного батька в українській літературі, Іван Семенович досить критично оцінює історичні погляди Пантелеймона Олександровича Куліша. Водночас варто зазначити, що національно-культурна й просвітницька діяльність обох митців має непересічне значення в українському національному відродженні та, попри на деякі відмінні національно-культурні позиції, сприяла процесу формування модерної української нації.

Перспектива дослідження полягає в комплексному вивченні національно-культурної діяльності І. Нечуя-Левицького, його місця в процесі українського національного відродження другої половини ХІХ – поч. ХХ ст., а також у системному висвітленні ідейного кола та ідейних впливів письменника.

Джерела та література

1. Антонович М. П. Куліш в оцінці І. Нечуя-Левицького / М. Антонович // Український історик. – 1969. – № 4. – С. 38–46.
2. Возняк М. Куліш як редактор «Причепи» Левицького / М. Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. 148. – С. 1–54
3. Дей О. Весілля, записане 1845 року батьком Івана Нечуя-Левицького / О. Дей // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 2. – С. 85–100.
4. Зібрання творів : у 10 т. – Київ : Наук. думка, 1968. – Т. 10 : Листи. – С. 250–300.
5. Нахлік С. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель : наук. моногр. : у 2 т. / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Серія «Літературознавчі студії». – Вип. 11/12 ; Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша. – Київ : Укр. письменник, 2007. – Т. 2 : Світгляд і творчість Пантелеймона Куліша. – Вип. 12. – 462 с.
6. Нечуй-Левицький І. Життєпис Івана Левицького (Нечуя), написана ним самим / І. Нечуй-Левицький // Зібрання творів : в 10 т. – Київ, 1968. – Т. 10. – С. 7–17.
7. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів : у 10 т. / редкол. Н. Є. Крутікова (голова) та ін. – Київ : Наук. думка, 1965–1968. – Т. 10 : Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи / ред. тому М. П. Комишанченко, упоряд. та прим. В. І. Мазного, Ф. К. Сарани, Ф. Ф. Скліра. – 1968. – 587 с.
8. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі / М. Тарнавський / авториз. пер. з англ. Я. Стріхи. – Київ : Лаурис ; Торонто : Наук. т-во ім. Тараса Шевченка в Канаді, 2016. – 289 с.
9. Федорук О. Невідомий лист-спогад І Нечуя-Левицького про П. Куліша / О. Федорук / П. Куліш : матеріали і дослідж. – Львів ; Нью-Йорк, 2000. – С. 420.
10. Хаврус С. Нечуй-Левицький – перекладач «Біблії» / С. Хаврус // Літературна Україна. – 2001. – 6 груд. – С. 7.
11. Шенрок В. П. А. Куліш : біогр. очерк / В. Шенрок. – Киев : Тип. Ун-та св. Владимира АО Н. Т. Корчак-Новицького, 1901. – 255с.

Коляда Игорь. И. Нечуй-Левицкий и П. Кулиш: к истории творческих взаимоотношений. В статье предпринята попытка с новых методологических подходов в контексте биографистики и просопографии осветить историю творческих отношений И. Нечуя-Левицкого и П. Кулиша; раскрыть роль последнего в процессе становления Ивана Семеновича как художника, выделив при этом основные аспекты их сотрудничества. Очерчен круг научных и литературных интересов обоих писателей, а также проанализированы расхождения во взглядах на исторические темы и вопрос языка. Важное место занимает анализ эпистолярного наследия И. Нечуя-Левицкого и П. Кулиша при уточнении фактов их биографий.

Ключевые слова: украинское национальное возрождение, просопография, украинская национально ориентированная интеллигенция, духовные ценности, национальный идеал.

Kolyada Igor. I. Nechui-Levytsky and P. Kulish: to the History of Creative Relationships. In the article of I. Koliada «I. Nechuy-Levytskyi and P. Kulish: the history of creative relations» was accomplished the attempt to cover the history of creative relationships of I. Nechuy-Levytskyi and P. Kulish, with new methodological approaches in the context of biographical studies and prosopography, to reveal the role of it in the making of Ivan Semenovych as an artist, highlighting the main aspects of their cooperation. The author outlines the scope of scientific and literary interests of both artists and also analyze the divergence of views on historical topics, the language issue. It is important to analyze the epistolary heritage of artists in the clarification of the facts of their biographies.

Key words: Ukrainian national renaissance, prosopography, the creation of nation, Ukrainian national conscious intellectuals, cultural wealth, national ideal.

Статтю подано до редколегії
03.04.2017 р.